OBLICZA WSPÓŁCZESNOŚCI: OD PROBLEMÓW DO ZADAŃ

Wprowadzenie

Współczesna rzeczywistość zmienia się bardzo dynamicznie, przynosząc wiele nowych zjawisk i problemów. Cechuje się dużą polaryzacją wyznawanych wartości, przekonań o świecie i strategii działania. Konsekwencją polaryzacji jest wzrost napięć społecznych, pogłębianie się podziałów, eskalacja wrogości i nieufności, ale także stworzenie przestrzeni dla rozwoju i dialogu, wprowadzenia potrzebnych zmian i redefinicji kluczowych znaczeń. Prowadzić może ona w efekcie do postępu, który polega przecież na przekraczaniu starego porządku i przechodzeniu – poprzez kryzys – do nowych form organizacji. Radykalnie pokazał to Jean Baudrillard (2005), traktując współczesny terroryzm jako ratunek przed dogmatyzacją idei świata zachodniego. I chociaż można odnieść wrażenie, że chyba nikt już nie panuje nad toczącymi się szybko wydarzeniami, które zmieniają świat wokół nas i nas samych, to z pewnością warto próbować zrozumieć zachodzące procesy, by nie czuć się zagubionym w ciągle zmieniającym się otoczeniu.

Kryzysy trapiące w ostatnim czasie ludzkość z pewnością podważają wiarę w dominujący system społeczno-polityczny, „w przyjęte strategie życiowe, ideały szczęścia, zaufanie społeczne, i wreszcie w trwałość określonych wartości" (Popiołek, Bańka i Balawajder, 2012, s. 7). Ale każde zjawisko społeczne niesie ze sobą szansę przemiany. Na współczesny świat

można patrzeć na dwa sposoby: jak na problem i z troską, zastanawiając się, czy zmierza on w dobrym kierunku, lub jak na zadanie i z nadzieją, że każdy kierunek jest dobry, gdyż rozwój nie polega przecież na staniu w miejscu.

Współczesność jako problem

Perspektywa problemowa, koncentrująca się na dostrzeganiu potencjalnych zagrożeń i trudności wynikających z zaistniałej sytuacji, jest perspektywą najczęściej przyjmowaną w badaniach i rozważaniach psychologicznych (np. Miluska, 1998; Sęk i Kowalik, 1999; Popiołek i in., 2012, 2014; Pospiszyl, 2014). Wzorem jest tu perspektywa naukowa przyjmowana przy rozwiązywaniu problemów poznawczych przez badaczy. Jak pisze Edward Nęcka (1994), przed rozwiązaniem jakiegokolwiek problemu trzeba zdać sobie sprawę z tego, że problem jest obecny, istnieje. W cyklu rozwiązywania problemów etap ten nazywa się fazą identyfikacji problemu (Nęcka, Orzechowski i Szymura, 2006; Sternberg i Sternberg, 2012). W dociekaniu naukowym w niewielkim zakresie spotykamy się z problemami, które ktoś formułuje w gotowej postaci. Problemy czekające na swoje odkrycie są i najważniejsze, i najtrudniejsze zarazem. „Co więcej, moment ich wykrycia bywa najdonioślejszym fragmentem procesu twórczego myślenia. Tak przynajmniej rzecz się przedstawia w wypadku ważnych problemów naukowych" (Nęcka, 1994, s. 30).

Problem społeczny natomiast nie jest z reguły „odkrywany" w procesie twórczego myślenia[1], ale daje o sobie znać, „uwierając" jednostkę i utrudniając jej realizację istotnych społecznie wartości. Dotyczy on społecznej sfery aktywności ludzi, dotyka wielu osób w sensie zaangażowania i konsekwencji, stanowi naruszenie społecznej zgody co do praw przysługujących człowiekowi oraz jest źródłem osobistych przeżyć jednostki i podstawą prób radzenia sobie z zaistniałą sytuacją (Miluska, 1998).

Proces rozwiązywania problemów społecznych składa się z etapu ich diagnozy i etapu interwencji. Diagnozowanie problemów społecznych to zespół czynności mających na celu opisanie i wyjaśnienie zaistniałych trudności.

[1] Aczkolwiek zdarzają się też problemy społeczne będące efektem wyłącznie wybujałej wyobraźni ich twórców. Aronson, Wilson i Akert (1997, s. 267) podają przykład „epidemii otworków w przednich szybach aut w Seattle", które ponoć były spowodowane pyłem meteorologicznym albo opadem radioaktywnym powstałym przy próbach z bombą wodorową. W rzeczywistości były efektem… informacyjnego wpływu społecznego.

Proces ten koresponduje z kolejnym etapem cyklu rozwiązywania problemów – fazą definiowania, redefiniowania i tworzenia reprezentacji problemu. W klasycznym jego ujęciu chodzi o zdobycie jak największej puli informacji o problemie i zbudowanie na ich podstawie wyselekcjonowanych elementów umysłowej reprezentacji problemu, które w dalszej perspektywie umożliwią jego rozwiązanie (Nęcka i in., 2006). Efektem tego procesu dla problemów społecznych jest sformułowanie diagnozy, która – zdaniem Jolanty Miluskiej (1998, s. 7) – powinna zawierać: „1) dostrzeżenie i ogólne określenie problemu, 2) jego dokładną charakterystykę zawierającą informację na temat symptomów trudności, okoliczności ich występowania, zasięgu, częstości występowania, 3) wyjaśnienie przyczyn i mechanizmów powstałych trudności".

Zasadniczy proces rozwiązywania problemów społecznych (etap interwencji) polega natomiast na ustaleniu „poziomu względnej równowagi między wymaganiami środowiska i zasobami jednostki lub grupy społecznej" (Miluska, 1998, s. 8). Chodzi w tym momencie o fazę antycypacji wyników i podjęcia działania, w której obserwujemy dobór strategii, alokację zasobów czy monitorowanie postępu konieczne w procesie rozwiązania problemu (Sternberg i Sternberg, 2012).

W związku z finalną fazą cyklu rozwiązywania problemu, jaką jest ewaluacja wyników i wyciągnięcie wniosków na przyszłość (Bransford i Stein, 1993), naturalne jest, że w rozwiązywaniu problemów społecznych pojawia się pytanie, czy uzyskanie stanu społecznej równowagi i powszechnej stabilności jest możliwe, a nawet więcej – czy jest wskazane. Paradoksalnie to stan destabilizacji i braku równowagi motywuje ludzi do działania, do zmian, do postępu, prowadząc do wypracowania nowej konfiguracji reguł i nowych zasad postępowania. Jest to zgodne z przekazem, że „myślenie naukowców to cykliczny proces rozwiązywania problemów […]. Naukowcy czyniąc kolejne kroki, czasem do przodu czasem wstecz, zwykle nie robią tego w sposób całkowicie liniowy […], rozwiązanie jednego problemu często prowadzi do powstania następnego" (Sternberg, 1999, s. 19). Znajduje to też swoje potwierdzenie w pracach historyków, którzy obserwują wzrost odkryć naukowych i eksplozję twórczości artystycznej po czasach wojen i społecznych niepokojów: „Włochy pod rządami Borgiów – wojna, przelew krwi i kłębowisko intryg, a wyprodukowali renesans, Leonarda i Michała Anioła. A Szwajcaria? Pięćset lat pokoju i demokracji i co wymyślili? Zegar z kukułką" (Hooper, 2015, s. 23). Czy inny przykład Friedricha A. Kekulé, który dopiero po doświadczeniu intelektualnego impasu dokonał swojego fundamentalnego odkrycia w chemii organicznej, interpretując sen, w którym

wąż połykał swój własny ogon, jako przedstawienie molekularnej struktury pierścienia benzenu (Finke, Ward i Smith, 1999). A można nawet przewrotnie sięgnąć w tym kontekście do zabaw filozofa Rogera-Pola Droita (2004), który obiecuje doświadczenie ukojenia, kiedy będziemy czekać, nie robiąc niczego, czy mentalny efekt medytacyjny podczas oglądania ptasich zwłok.

Współczesność jako zadanie

Drugą perspektywą jest więc spojrzenie na współczesność w kategorii nie problemów-zagrożeń, ale zmian-wyzwań, i dostrzeżenie potencjału, jaki w sobie niosą. Być może pomocne byłoby tutaj odróżnienie zadań od problemów. Zadanie jest pojęciem szerszym od pojęcia problemu i dotyczy każdej sytuacji, w której jednostka podejmuje się realizacji celu (Nęcka, 1994). Sytuacja zadaniowa staje się problemową w momencie, kiedy brakuje środków do osiągnięcia celu lub dostrzega się rozbieżność między stanem aktualnym a pożądanym, a problemu nie można zredukować w sposób rutynowy. Uznanie mierzenia się ze współczesnością za zadanie do wykonania, a nie za problem do rozwiązania odbarcza tę sytuację z konotacji negatywnych. Dzięki temu trudności, jakie się w trakcie realizacji zadań pojawiają, mogą być traktowane w kategoriach sprawdzianu czy testu, a nie niebezpieczeństwa czy zagrożenia.

Współczesność dla niektórych jest więc czasem problemów, które należy rozwiązać, dla innych – przemian i wyzwań, które należy podjąć. Te odmienne perspektywy prowadzą do całego *spectrum* możliwych reakcji. Zdaniem Stanisława Kowalika (1999) ludzie często zaprzeczają trudnościom i zmianom, nie próbując się z nimi konfrontować, bagatelizują problemy lub ukrywają je przed innymi. Ten typ postępowania Moreland i Levine (1982, za: Kowalik, 1999) określają jako „zniekształcanie problemu". Innym sposobem radzenia sobie jest obserwowanie sytuacji i wyczekiwanie na dalszy rozwój wypadków lub podjęcie nieskoordynowanej wzajemnie aktywności indywidualnej. Najbardziej skuteczną reakcją jest – zdaniem Kowalika – wspólna aktywność nastawiona na kolektywne wartości (por. szanse myślenia grupowego w: Nęcka, 1994). Wymaga ona licznych kompetencji społecznych, związanych ze skuteczną komunikacją, budowaniem relacji i realizowaniem celów grupowych (Smółka, 2008). W dobie globalizacji wymaga też umiejętności działań w kontekstach interkulturowych, kompetencji strategicznych, zdolności adaptacyjnych i gotowości do uczenia się (Bolten, 2006).

Oblicza współczesności

Oprócz powyżej wskazanych kompetencji ważna wydaje się również potrzeba i gotowość, by współczesną rzeczywistość poznać i zrozumieć. Trud poznania i zrozumienia zjawisk współczesnego świata został podjęty przez Autorki i Autorów opracowań składających się na prezentowany Czytelnikowi numer czasopisma „Człowiek i Społeczeństwo" zatytułowany *Oblicza współczesności. Perspektywa psychologiczna*. W poszczególnych tekstach dokonano odautorskich identyfikacji sytuacji problemowych obecnych we współczesnym świecie, które wymagają psychologicznego opisu czy interpretacji.

Można przyjąć za Jacobem W. Getzelsem (1982), że mamy do czynienia z trzema typami problemów zależnymi od procesu ich identyfikacji. Pierwszy typ problemów to te, które istnieją same z siebie i nie wymagają identyfikacji, lecz doprecyzowania czy redefinicji, np. zaburzenia osobowości czy brak lojalności pracowniczej. W przypadku drugim mamy także do czynienia z problemami, które zostają przez badaczy odkryte, czyli obiektywnie istnieją, choć nie były do tej pory zauważone czy właściwie definiowane, np. emigracja zarobkowa, konserwatyzm bądź istnienie tabu. Ostatnia grupa to problemy, które zostały stworzone, a do tej pory nie istniały, np. kindermarketing, wychowanie dzieci przez pary homoseksualne czy migracje.

Podążając za konwencją przyjętą powyżej, do opisania poszczególnych artykułów posłuży szeroka taksonomia sytuacji problemowych (Greeno, 1978; Nęcka i in., 2006; Sternberg i Sternberg, 2012). Otwierający tom artykuł Stanisława Kowalika to dylemat, ponieważ dotyczy problemu otwartego i złożonego oraz w pewien sposób abstrakcyjnego, nie daje Czytelnikowi gotowych odpowiedzi na pytanie, ale raczej skłania do refleksji nad rolą psychologii społecznej we współczesnym świecie. Autor, udzielając odpowiedzi na ogólne pytanie, które sformułowane w tytule artykułu *Co to znaczy, że psychologia jest nauką społeczną? Próba odpowiedzi na pytanie poprzez psychologiczną analizę migracji arabskiej do Europy*, umieszcza ją w precyzyjnie zakreślonym obszarze gorącej dyskusji społeczno-politycznej nad napływającą do krajów europejskich falą emigrantów z Bliskiego Wschodu.

Kolejny tekst autorstwa Jolanty Miluskiej *Pogranicze w życiu jednostki i grup społecznych – fakty i kontrowersje*, choć z pozoru porusza problem

ogólny (*domain-general*), niezależny od jakiejkolwiek dziedziny wiedzy, a dotyczący rozumienia pogranicza, to w miarę jego lektury widzimy, że Autorka chce uniknąć efektu mechanizacji myślenia (*mechanization of thought*) podczas jego rozwiązywania. Z jednej bowiem strony opisuje wyzwania, z jakimi borykają się mieszkańcy pogranicza terytorialnego, a z drugiej postuluje, aby koncentrować się na pograniczu społeczno-symbolicznym, czyli aspektach funkcjonowania psychicznego jego mieszkańców.

Artykuł Barbary Gawdy *Dyskusja tezy o wzroście narcyzmu we współczesnych społeczeństwach* ma charakter problemu dobrze określonego (*well-defined*) i dywergencyjnego. Autorka próbuje w nim odpowiedzieć na pytanie zamknięte dotyczące powszechności występowania cech narcystycznych. Poszukiwanie odpowiedzi ma charakter rozbieżny, w efekcie którego uzyskujemy konkluzję z jednej strony twierdzącą, gdyż rzeczywiście nowoczesne społeczeństwa promują jednostki skoncentrowane na sobie, wykorzystujące innych do własnych celów, o dużym poczuciu niepowtarzalności, z drugiej zaś pokazującą obsesyjno-kompulsyjny rys współczesnej kultury.

Podobny charakter ma opracowanie Krzysztofa Piątkowskiego *Konserwatyzm czy konserwatyzmy? Problemy współczesnych badań nad źródłami przekonań prawicowych*. Postawiony problem badawczy jest dobrze określony i dywergencyjny. Charakter dokonanych przez Autora poszukiwań możliwych źródeł postawy prawicowej jest również rozbieżny i przyjmując tę optykę, Czytelnik rozumie, że bardziej zasadne jest myślenie o kilku postaciach konserwatyzmu niż tylko jednym jego wymiarze.

Z kolei Lucyna Bakiera i Natasza Doiczman-Łoboda mierzą się z problemem dobrze ustrukturalizowanym i konwergencyjnym w tekście *Funkcjonowanie dzieci, młodzieży i dorosłych w rodzinach rozłącznych przestrzennie na skutek migracji ekonomicznych*. Problem jest zbieżny i w trakcie jego rozwiązywania dochodzi się do jednej odpowiedzi, najbliższej rozwiązaniu na ten moment, którą w tym przypadku jest niestety konkluzja, niezależnie od przyjętej perspektywy i dróg poszukiwania rozwiązania, że emigracja zarobkowa sprzyja dysfunkcji systemu rodzinnego w Polsce.

Problem identyfikowany przez Katarzynę Rogodzińską i Monikę Obrębską w artykule *Współczesne tabu językowe, czyli o czym nie mówią Polacy* ma charakter problemu specyficznego dla określonej dziedziny (*domain-specific*) i wymagającego wiedzy eksperckiej. Autorki przywołują badania eksperymentalne, w których próbowały dociec, jaka jest charakterystyka i funkcjonowanie słów tabu w języku polskim. Wyniki badań pokazały, że krytyczny dla przetwarzania słów jest nie tyle ich charakter, ile przynależność pokoleniowa danego użytkownika języka.

Różnice pokoleniowe dostrzeżono także w badaniach dotyczących lojalności wobec organizacji, zaprezentowanych w opracowaniu Teresy Chirkowskiej-Smolak *Dorastanie do lojalności. Lojalność wobec organizacji pracowników pokolenia Y*. Problem podjęty przez Autorkę nosi znamiona problemu o strukturze indukcyjnej, gdzie wymaga się ustalenia ogólnej reguły na podstawie skończonej liczby przykładów. Na podstawie trzech odrębnych badań przeprowadzonych wśród pracowników dowiedziono, że milenialsi są mniej lojalni wobec organizacji niż pracownicy z pokolenia X.

Równie specyficzny, ale prosty, czyli niewymagający skomplikowanego modelu umysłowego oddającego jego strukturę, jest problem podjęty przez Aleksandrę Jasielską i Renatę A. Maksymiuk w tekście *Dla kogo Brand Hero? O wpływie bohatera marki dziecięcej na intencje zakupowe osób dorosłych*. Autorki przedmiotem opracowania uczyniły kindermarketing i przedstawiły badanie dotyczące rynku wpływu, w ramach którego konsumentem jest dziecko, a klientem rodzic. Uzyskane dane, głównie o charakterze jakościowym, pozwoliły na określenie udziału bohatera marki w wyborach konsumenckich.

Zbliżony tematycznie (por. efekt transparencji w rozwiązywaniu problemów w: Nęcka i in., 2006, s. 658) jest artykuł Dariusza Drążkowskiego *Wpływ konsumpcji na tworzenie Ja w społeczeństwie ponowoczesnym – perspektywa psychologiczna*. Podjęty problem jest złożony i bogaty semantycznie. W jego ramach Autor odnosi się do licznych pojęć związanych z poczuciem tożsamości i identyfikacją jednostek w społeczeństwie, w którym bycie konsumentem jest jedną z ról społecznych.

Problemem izomorficznym (*isomorphic* – charakteryzują się identyczną strukturą głęboką, choć różnią się strukturą powierzchniową, zob. Nęcka i in., 2006) względem poprzedniego wydaje się problem podjęty przez Jowitę Wycisk w tekście *Tożsamościowe wyzwania kobiet sprawujących opiekę nad dzieckiem w związkach jednopłciowych w świetle koncepcji Vivienne Cass*. Autorka również zajmuje się tożsamością, w tym przypadku rodziców nieheteroseksualnych, lecz czyni to w sposób niezwykle precyzyjny, czyniąc zagadnienie dobrze ustrukturalizowanym. Problem wyzwań, jakie czekają na rodziców homoseksualnych, ma wyraźną, choć niekoniecznie łatwą drogę rozwiązania, prowadzącą przez koncepcję formowania tożsamości orientacji seksualnej Vivienne Cass.

Natomiast problem podjęty przez Joannę Furmańską, Teresę Rzepę, Marię Pietrzak-Nowacką i Dorotę Koziarską w zamykającym tom artykule *Psychospołeczne uwarunkowania oceny znaczenia własnej choroby przez*

osoby przewlekle chore jest przykładem zamkniętego problemu uporządkowania (*arrangement*, zob. Greeno, 1978), który wymagał od Autorek zestawienia posiadanych elementów w określony sposób. W opracowaniu została przedstawiona autorska propozycja usystematyzowania możliwych psychospołecznych determinant rozumienia choroby przewlekłej przez osoby na nią cierpiące. Dzięki znajomości zasad wyszukiwania tych determinant wskazano na możliwe czynniki socjodemograficzne, takie jak płeć, wykształcenie i stan cywilny.

Podsumowując, można zauważyć, że wszystkie sformułowane przez Autorów partycypujących w niniejszym tomie problemy są trudne, czyli wymagają wysiłku umysłowego dla wypracowania ich rozwiązań. Są to też problemy bogate znaczeniowo (*semantically rich*), o rozbudowanej sieci semantycznej pojęć potrzebnych do ich związania, w przeciwieństwie do ubogich semantycznie łamigłówek logicznych. Nie w każdym z omawianych przypadków uzyskujemy efekt finalny w postaci rozwiązania, które można poddać ewaluacji. Autorzy korzystają z odmiennych heurystyk, w związku z czym są na różnych etapach cyklu rozwiązywania problemów. Jedni zdobywają lub przywołują informacje na temat problemu, inni eksplorują możliwe strategie działania, a kolejni – antycypują wyniki. Można jednak mieć pewność, że każdy na swój sposób celnie realizuje normatywny model rozwiązywania problemu opisywany przez Brandsforda i Steina (1993), *nomen omen*, akronimem IDEAL. W związku z tym podjęty przez nich wysiłek można zinterpretować w kategoriach zadania, jakie każdy z nich stawia przed sobą, aby odpowiedzieć na pytanie, jaki jest psychologiczny portret człowieka obcującego ze współczesnością i jakie właściwości ma rzeczywistość, z którą przyszło mu się zmierzyć.

Literatura

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, przeł. A. Bezwińska i in. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.

Baudrillard, J. (2005). *Duch terroryzmu. Requiem dla Twin Towers*, przeł. R. Lis. Warszawa: Wydawnictwo Sic!

Bolten, J. (2006). *Interkulturowa kompetencja*, przeł. B. Andrzejewski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Bransford, J. D., Stein, B. S. (1993). *The ideal problem solver: A guide for improving thinking learning and creativity*. New York: Freeman.

Droit, R. P. (2004). *101 zabaw filozoficznych. Doświadczanie codzienności*, przeł. E. Urscheler. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Finke, R. A., Ward, T. B., Smith, S. M. (1999). *Creative cognition*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Getzels, J. W. (1982). The problem of the problem. W: H. Hogarth (red.), *New direction in methodology of social and behavioral science: Question framing and response consistency, t. 11* (ss. 37–49). San Francisco: Jossey Bass.

Greeno, J. G. (1978). Natures of problem-solving abilities. W: W. K. Estes (red.), *Handbook of learning and cognitive processes: Human information, t. 5* (ss. 239–270). Oxford: Lawrence Erlbaum.

Hooper, J. (2015). *Włosi*, przeł. P. Grzegorzewski, M. Wróbel. Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal.

Kowalik, S. (1999). Rozwiązywanie problemów społecznych w zbiorowościach zorganizowanych i spontanicznych. W: H. Sęk, S. Kowalik (red.), *Psychologiczny kontekst problemów społecznych* (ss. 13–58). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Miluska, J. (red.). (1998). *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*. Poznań: Wydawnictwo Bonami.

Nęcka, E. (1994). *TRoP… Twórcze rozwiązywanie problemów*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B. (2006). *Psychologia poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Popiołek, K., Bańka, A., Balawajder, K. (2012). *Człowiek w obliczu kryzysów, katastrof i kataklizmów*. Poznań–Katowice: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.

Popiołek, K., Bańka, A., Balawajder, K. (2014). *Człowiek w obliczu zagrożeń współczesnej cywilizacji*. Poznań–Katowice: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.

Pospiszyl, I., (2014). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Sęk, H., Kowalik, S. (1999). *Psychologiczny kontekst problemów społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Smółka, P. (2008). *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

Sternberg, R. J. (1999). *Wprowadzenie do psychologii*, przeł. A. Matczak. Warszawa: WSiP.

Sternberg, R. J., Sternberg, K. (2012). *Cognitive Psychology*, 7th ed. Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.

Aleksandra Jasielska, Monika Obrębska